Світлана Цимбал-Слатвінська

Розумове виховання: історичний контекст

Кінець століття у кожному часовому просторі відзначається пошуком нових цілей та методик у системі виховання підростаючого покоління. Сучасне суспільство потребує гармонійних, інтелектуальних особистостей, здатних до креативного мислення та самовдосконалення протягом всього життя, тому проблеми розумового виховання в сучасній педагогічній науці наполегливо висуваються на перший план. Рівень сучасних педагогічних технологій має відповідати інтелектуальному потенціалу суспільства, що потребує високоосвіченого гармонійного покоління, здатного до саморозвитку. Створювати майбутнє в сучасній педагогіці неможливо без знання та аналізу історичної педагогічної науки − лише врахувавши всі досягнення та прорахунки, можна модернізувати теоретико-методичні засади освітньо-виховних процесів.

У зв’язку з цим, виникає необхідність дослідження сутності розумового виховання.

Проблему розумового виховання розглядали такі вчені, як А. О. Артеменко, П. Я. Гальперін, Н. Ф. Гонолобін, Н. М. Гордій, І. А. Каіров, О. Л. Кононко, Г. С. Костюк, С. М. Лобода, А. С. Макаренко, В. З. Смірнов, В. О. Сухомлинський та інші. Однак в їх працях вказувалося лише на проблему розумового виховання, а системне дослідження сутності розумового виховання проводилось не в повній мірі.

Стаття спрямована на визначення сутності поняття «розумове виховання» в історичному контексті.

Проблема розумового виховання розглядалася на всіх етапах становлення педагогіки як науки, сутність та зміст поняття постійно зазнавав змін під дією суспільних вимог. Основу сутності поняття «розумове виховання» було закладено ще в Древньому Єгипті, де велику увагу приділяли вихованню та навчанню особистості, а розумове виховання трактувалося як прагнення до пізнання: «в завдання вчителів входило розвиток пам’яті учнів, котру під час навчання високо цінили, розвивали, виявляли про неї велику турботу. Учнів привчали до самостійного переборювання труднощів пізнання» [12, с. 70].

Ідея індивідуального розвитку моральних, розумових та фізичних якостей прослідковувалася у Древній Індії, де, щоб стати членом касти брахманів, потрібно було мати інтелектуальні здібності.

Геракліт (пр. 535 р. до н.е. – 475 р. до н.е.) як творець древньогрецької педагогічної думки стверджував, що кожна людина здібна до навчання, пізнання істини та самовдосконалення, саме розум є запорукою істинності поняття, а істинність формується в період становлення особистості під час самовиховання і самонавчання [12].

Послідовник і учень Сократа (470 р. до н.е. – 399 р. до н.е.) Платон (427 до н.е. – 347 до н.е.) підтримував думку вчителя, звертаючи увагу на велике значення розумового виховання та культури розумової праці як найважливішого показника розумової вихованості [21, с. 143].

Учень Платона Арістотель (384 р. до н.е. – 322 р. до н.е.)) вивів формулу єдності виховного процесу [7], яка графічно зображена на рис. 1.

Рис. 1. Формула єдності виховного процесу за Арістотелем

За Арістотелем, виховний процес – це модель взаємодії, взаємодоповненості та взаємовпливу фізичного, морального (духовного) та розумового виховання, де розум – «колиска для душі і тіла» [7].

Древньоримський мудрець та оратор Цицерон (106 р. до н.е. – 43 р. до н.е.) вперше ввів термін «інтелект» [intelligentia], цим поняттям він означив «здатність розуміти» та виділив розумові здібності серед інших людських здібностей. Цицерон вважав розум та розумові здібності найвищими чеснотами людини: «Мудрець – це не громадянин якоїсь конкретної держави, а громадянин всього світу» [16, с. 8].

Найвизначнішою особливістю древньоруського виховання стала розвинена язичницька культура, що включала культ моральності, праці та розуму. Розумове виховання виступало своєрідним гарантом дотримання догм

моральності та якісної праці, під моральністю розумілася цілковита покора спочатку язичницьким богам та канонам моральності; а надалі – з християнством – засвоєння сформованих загальнолюдських моральних норм в православній інтерпретації.

Яскравий представник епохи Відродження – Ян Амос Коменський (1562–1670), надав процесу виховання наукового аспекту: його система виховання та навчання була розроблена відповідно до вікових періодів розвитку дитини. Виховання та навчання за Коменським є своєрідним ключем, котрий має відкрити двері в новий світ [10, с. 13].

За Дж. Локком (1633–1704) в його «Думці про виховання» також стверджується формула єдності виховного процесу за Арістотелем; обов'язковість фізичного, розумового та морального вдосконалення особистості [21].

З огляду на вище зазначене, мислителі XV–XVIII ст. відзначали необхідність гармонійного, всебічного розвитку особистості, виділяючи моральне, фізичне та розумове виховання як напрями вдосконалення людини. Вимальовується своєрідна модель розвитку, де особистість є індивідуальною, але заключною в рамки «Я», яке прагне вдосконалення, ґрунтуючись на моральності з рівнобічними та рівнозначними сторонами розумового та трудового виховання. Графічно ми зобразили дану модель на рис. 2.

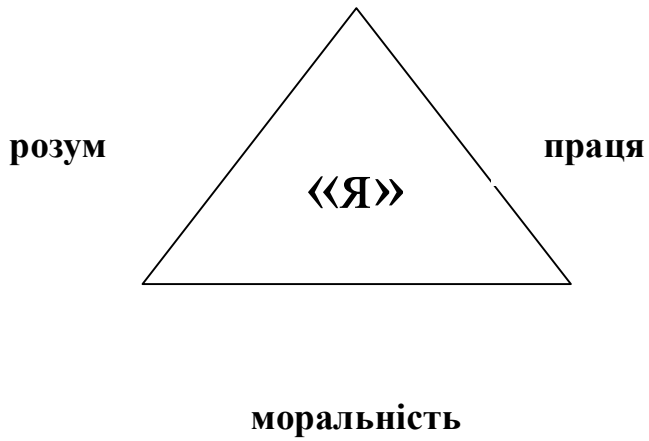

Рис. 2. Модель розвитку особистості

Дидактичну систему розвиваючого навчання розробили І. Г. Песталоцці (1746–1827) та А. В. Дістерверг (1790–1866), в ній навчання та виховання

тісно пов’язане з культурою розумової праці. Основна ідея розвитку особистості – розвиток мислення, пам’яті, сприйняття, уяви, нероздільність розумового та морального виховання; хоча теорія І. Г. Песталоцці про неможливість розвинення здібностей, якщо вони не були закладені під час народження була досить утопічною [21].

Основоположник наукової педагогіки − К. Д. Ушинський (1824–1870) процес розумового виховання розглядав у невід’ємності від фізичного виховання [18].

В 30-х роках XX ст. Л. С. Виготський (1896–1934) розробив стратегію навчання, що передує розвитку та сконцентрована на розвиток дитини як на основну мету, з огляду на зазначене, знання – не ціль навчання, а лише засіб розвитку особистості, адже розвиток є основою розумового виховання. У результаті перегляду традиційних уявлень про розумове виховання, Л. С. Виготський виділив дві стадії розвитку дитини: сферу (рівень актуального розвитку) – вже сформовані якості і самостійна діяльність дитини та зону найближчого розвитку – ті види діяльності, котрі дитина може виконувати за допомогою дорослих [5, с. 122]. Сутність розумового виховання, за Виготським, в тісній взаємодії та взаємозамінності стадій розвитку дитини.

Засновник радянської системи дитячого підліткового виховання А. С. Макаренко (1888–1939), розумове виховання розглядав у сукупності з трудовим вихованням: «ми бажаємо виховати культурного радянського робітника, ми повинні його дисциплінувати, він повинен бути політично розвинутим і відданим членом робітничого класу. Ми повинні виховувати відчуття обов’язку й поняття честі в нього, а це можливо лише в умовах такого життя виховного колективу, яке включало б в себе навчання в середній школі, участі в галузі промислового будівництва» [14, с. 118].

У XX ст. процес виховання набуває природничо-наукового характеру. Сутність розумового виховання досліджували В. П. Вахтьоров (1853–1924), П. К. Анохін (1898–1974), О. М. Леонтьєв (1903–1979), П. Я. Гальперін (1902–1988) та інші.

Процес виховання розглядався як процес інтеріоризації (механізм формування особистості в процесі виховання) перетворення зовнішніх по відношенню до особистості знань, цінностей і норм у внутрішній стан, у результаті чого моделюються нові психологічні структури особистості, витриваліші перед часовими, історичними змінами суспільних вимог.

Виховання у радянські часи також вважалося соціальною категорією, проблемі розумового виховання приділялася значна увага, над цією проблемою працювали В. З. Смірнов (1899–1962), І. А. Каіров (1893–1978), М. К. Гончаров (1902–1978), О. М. Леонтьєв (1903–1979), Д. Н. Богоявленський (1903–1981), Н. А. Менчинська (1905–1984), В. О. Сухомлинський (1902–1978), Г. С. Костюк (1899–1982) та інші.

Розумове виховання носило ідейно-політичний характер, його основу складало політичне спрямування та комуністична ідейність, що забезпечувала формування у підростаючого покоління комуністичних поглядів, світогляду, переконань. Передовою науковою теорією є марксистсько-ленінська, сам же виховний процес трактується передусім з позиції комуністичного виховання як процесу формування всебічно розвиненої особистості, радянського соціалістичного суспільства і охоплює виховання розумове, комуністичної моралі, естетичне, фізичне та трудове.

І. А. Каіров, президент Академії педагогічних наук РСФСР, розробив модель виховання особистості, де розумове виховання є своєрідною запорукою якісного виконання трудових вимог та дотримання ідейно-політичних норм комуністичного виховання. Дану модель графічно ми зобразили на рис. 3.

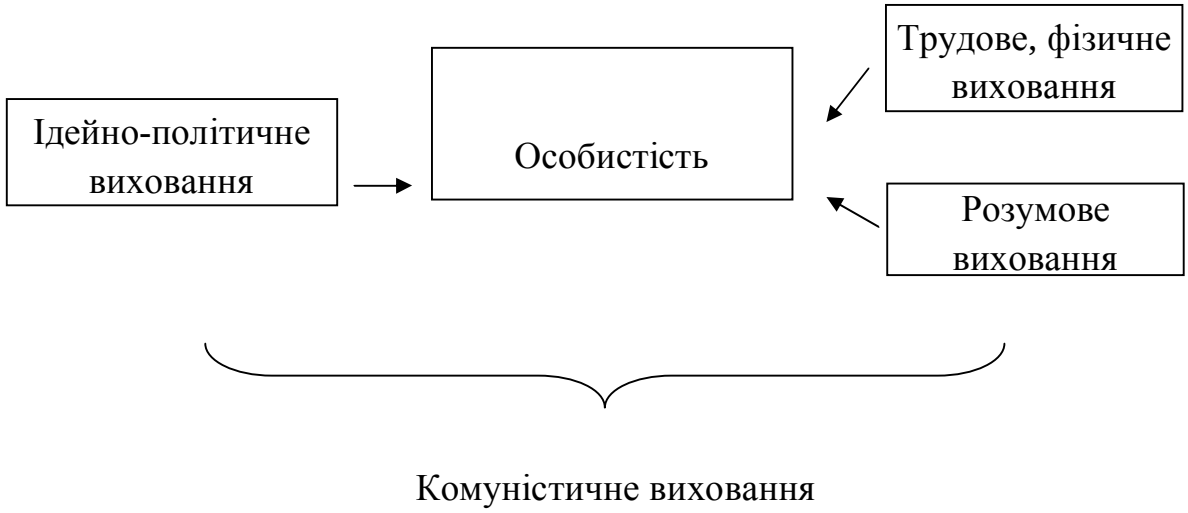

Рис. 3. Модель виховання за І. А. Каіровим

Сутність розумового виховання, за І. А. Каіровим, – розкриття людині всієї величі і чистоти тих моральних ідей, за втілення та здійснення яких змагаються кращі люди суспільства [11, с. 19].

М. І. Болдирьов також визначав розумове виховання як запоруку розвитку особистості в рамках вимог комуністичного виховання [3].

У статті «Проблема взаємовідношення виховання та розвитку дитини» Ф. М. Гонолобін вказує на недостатність визначення сутності понять розвитку та виховання в сучасній педагогічній науці [8, с. 125].

В його трактуванні «розвиток» складається з двох частин: саморуху (незалежність розвитку від цілей і намірів людини) та виховання (переймання та засвоєння зовнішнього досвіду) [8, с. 126].

Виховання, на його думку, не тільки стимулює процеси розвитку: воно змінює розум, сприяє утворенню в ньому таких якостей, котрі відкривають подальші можливості розвитку [8, с. 126] (рис. 4).

Досліджуючи взаємовідносини виховання та розвитку дитини Д. Н. Богоявленський, Г. С. Костюк, Н. А. Менчинська відзначають, що розвиток дитини не зводиться лише до засвоєння знань, учіння є одним з внутрішніх процесів, котрі відбуваються в житті дитини [13].

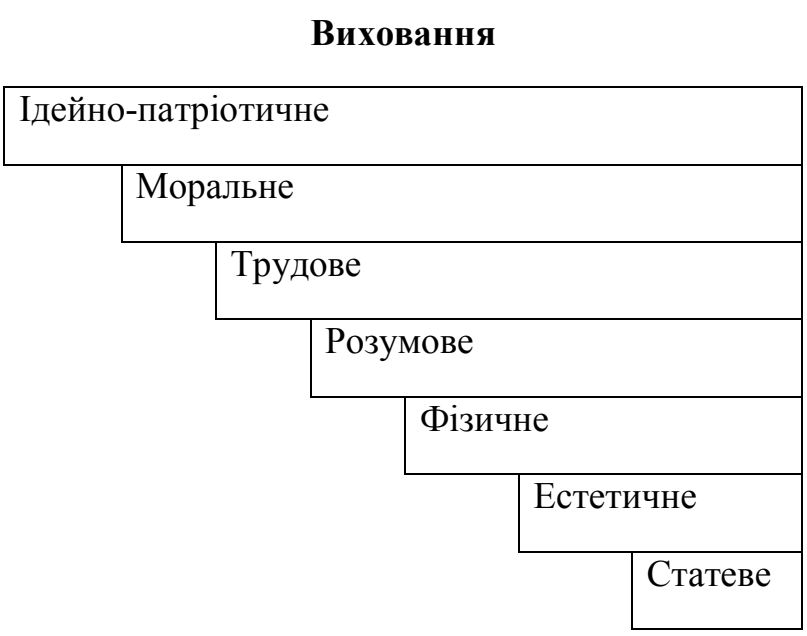

Рис. 4. Складові виховання за Ф. М. Гонолобіним

Розвиток, за їх переконанням, включає такі категорії як словесне навчання, трудове, моральне виховання, фізичну та розумову діяльність. Розумове виховання в даному контексті забезпечує оволодіння системою знань про природу, суспільство і людське мислення та формування на цій основі в учнів комуністичного світогляду, а також різнобічний розвиток їх розумових сил та здібностей.

Розумовому вихованню, як одній з найважливіших ланок системи виховання надавав значення В. О. Сухомлинський. Система розумового виховання, на його думку, передбачає засвоєння знань, формування наукового світогляду, розвиток пізнавальних і творчих здібностей, вироблення культури розумової праці, розвиток інтересів і потреби в розумовій діяльності у постійному збагаченні науковими знаннями та застосування їх на практиці. Процес набуття знань і якісне їх поглиблення будуть фактором розумового виховання лише тоді коли знання стануть особистими переконаннями, духовним багатством людини, що позначаться на ідейній спрямованості її життя, на її праці, суспільній активності, інтересах. Основою розумового виховання є формування світогляду, як запоруки гармонійного розвитку особистості [17].

Отже, як показав проведений аналіз, навчальний та виховний процес історично спрямовувався на те, щоб нові покоління, засвоюючи знання, були підготовлені до саморозвитку, самовдосконалення, усвідомлення себе у світі динамічних змін.

Ідея ампліфікації у вихованні прослідковувалася в кінці XX ст. і визначала першочерговість розумового виховання у сукупності та взаємодії з фізичним, соціально-моральним, емоційно-ціннісним, мовленнєвим, пізнавальним, художньо-естетичним, креативним розвитком.

Кінець XX ст. – початок XXI ст. відзначається глобалізацією суспільного розвитку, впровадженням новітніх технологій навчання та виховання для підготовки «нової генерації науковців, здатних позитивно впливати на суспільний розвиток, збереження національної культури…» [4, с. 6].

Аналізуючи вищезазначене, можна встановити сутність розумового виховання за вимог сучасних потреб суспільства. На нашу думку, розумове виховання – це послідовний, цілеспрямований процес формування у дитини системи знань про навколишній світ, здатності до самопізнання та розвитку пізнавальної діяльності. Складові розумового виховання ми графічно зобразили на рис. 5.

Метою розумового виховання є, беззаперечно, всебічний, гармонійний розвиток дитини, що в майбутньому виявиться у свідомій та гідній життєвій позиції.

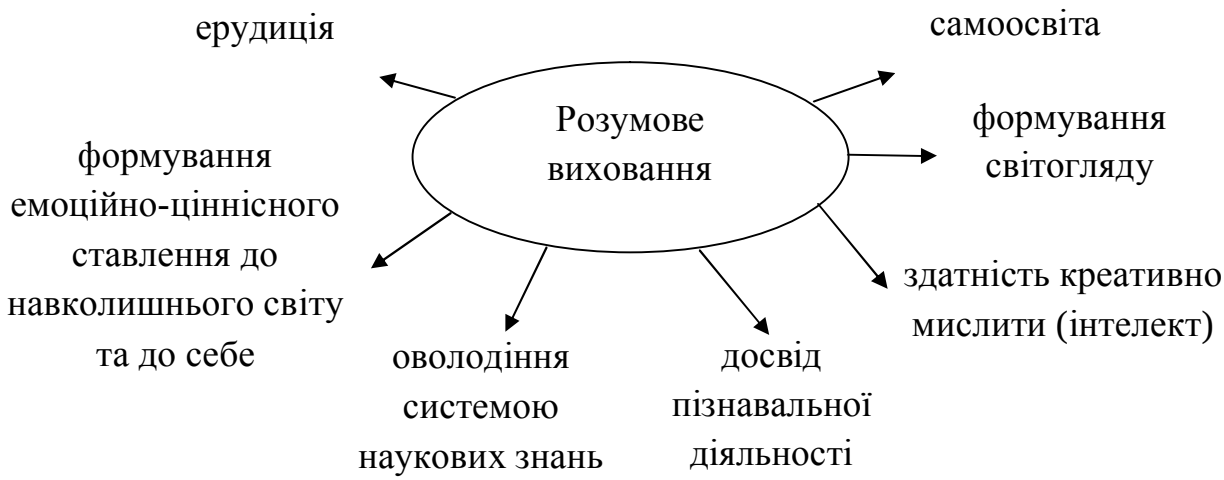

Рис. 5. Складові розумового виховання

Розглянувши формування сутності поняття «розумове виховання» через призму історичної організації виховної та навчальної роботи, складається традиційна парадигма «виховання для майбутнього», що формувалась у Європі ще на початку XIX ст. і не втратила своєї актуальності і на сучасному етапі розвитку педагогічної науки. Сутність розумового виховання змінювалася під дією суспільних потреб та реформувань: від потреби розумового виховання в пізнанні істини та сенсу життя (розум як найважливіша чеснота людини) до забезпечення комуністично-трудових норм (розумове виховання як запорука якісного виконання трудових вимог та дотримання ідейно-політичних канонів), а на сучасному етапі становлення педагогічної науки – до саморозвитку, самоствердження, нової генерації, здатної творити майбутнє всього суспільства (розумове виховання забезпечує всебічний розвиток людини: інтелектуальної, гармонійної особистості, здатної до креативного мислення та самовдосконалення протягом всього життя).

Створення єдиного освітнього простору, метою якого є виховання гармонійної, цілеспрямованої особистості, якісного фахівця, будівника майбутнього, свідомого громадянина, патріота, захисника своєї держави та суспільства, потребує подальших досліджень розвитку педагогічної думки в історичному контексті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антология педагогической мысли христианского средневековья : [перевод / сост., вступ. ст. и общ. ред. В. Г. Безрогова, О. И. Варьяш]. – М. : АО «Аспект-пресс», 1994. – в 2 т. Т. 1.
2. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» / Наук. ред. та упор. О. Л. Кононко. – 2-ге вид., випр. – К. : Світич, 2008. – 430 с.
3. Болдырев Н. И. Воспитание молодого поколения в духе советского патриотизма / Н. И. Болдырев // Советская педагогика. – № 2. – 1950. – С. 103–118.
4. Вітницька С. С. Основи педагогіки вищої школи : підручник за модульно-рейтинговою системою навчання для студентів магістратури / С. С. Вітницька. – Київ : Центр навчальної літератури, 2006. – 384 с.
5. Выготский Л. С. Вопросы детской психологии / Л. С. Выготский. – СПб : Союз, 1997. – 220 с.
6. Гальперин П. Я. Психология мышления и учение о поэтапном формировании умственных действий / П. Я. Гальперин // Исследование мышления в советской психологии. − М. : Наука, 1966. – С. 5–75.
7. Государство / Платон ; [вступ. ст.: К. А. Сергеев, Л. С. Камнева ; пер. Н. Егунова]. – СПб. : Наука, 2005. – 570 с.
8. Гонолобин Ф. Н. К проблеме воспитания и развития ребенка / Ф. Н. Гонолобин // Советская педагогика. – № 10. – 1957. – С. 124–134.
9. Лобода С. М. Педагогічна творчість учителя на шпальтах вітчизняної преси ХХ століття: протистояння ідей : монографія / С. М. Лобода. – Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2010. – 504 с.
10. Каиров И. А. Великий педагог Ян Амос Коменский / И. А. Каиров // Советская педагогика. – № 6. – 1957. – С. 6–18.
11. Каиров И. А. Об идейно-политическом воспитании учащихся / И. А. Каиров // Советская педагогика. – № 6. – 1947. – С. 16–29.
12. Корнетов Г. Б. Воспитание в первобытном обществе: возникновения сущности эволюции : учеб. пособие / Г. Б. Корнетов ; Международная педагогическая академия. – М., 1993. – 91 с.
13. Костюк Г. С. О взаимоотношении воспитания и развития / Г. С. Костюк // Советская педагогика. – № 12. – 1956. – С. 60–73.
14. Макаренко А. С. Твори у 7 т. / А. С. Макаренко. – К. : Радянська школа, 1954. – т. 7. – 428 с.
15. Педагогічна наука на сторінках журналу «Советская педагогика» (1937–1991) : Бібліогр. покажчик / уклад. проф. Н. С. Побірченко. – Умань : ПП Жовтий, 2010. – 324 с.
16. Суперинтеллект. Практикум по развитию IQ / сост. Ю. В. Брилева. – М. : ООО «ТД» Издательство Мир книги», 2006. – 320 с.
17. Сухомлинский В. А. Об умственном воспитании / сост. и автор вступ. ст. М. И. Мухин. – К. : Рад. школа, 1983 . – 224с.
18. Тюкова Е. В. К. Д. Ушинский как основоположник системы развивающего обучения в отечественной педагогике : монография / Е. В. Тюкова ; Ленинградский гос. университет им. А. С. Пушкина. –

СПб., 2007. – 127 с.
19. Философский энциклопедический словарь. – М. : Инфа-М, 1997. – 576 с.
20. Хофман Ф. Мудрость воспитания. Педагогия. Педагогика: (Очерки развития пед. теории). [пер. с нем.] / Ф. Хофман ; [предисл. К. Салимовой]. – М. : Педагогика, 1979. – 158 с.
21. Хрестоматия по истории зарубежной педагогики / сост. и автор вводных ст. А. И. Пискунов. – М. : Просвещение, 1981. – 527 с.